

- слойная палеолитическая стоянка Кормань IV / за ред. И. К. Ивановой. — М. : Наука, 1977. — С. 24–61.
13. Черниш А. П. Эталонная многослойная стоянка Молодово V. Археология / А. П. Черниш // Многослойная палеолитическая стоянка Молодово V. Люди каменного века и окружающая среда (к XII конгрессу ИНКВА, Канада, 1987) / под ред. И. К. Ивановой, С. М. Цейтлина. — М. : Наука, 1987. — С. 7–93.
14. Цвек Е. В. Отчет о разведке археологических памятников в Новомиргородском районе Кировоградской обл., 1987–1989 гг. / Цвек Е. В., Озеров П. И. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. — Ф./е. №1987–89/40b.

L. Zaliznyak, I. Khoptinetc, D. Vetrov

INVESTIGATION SITE TROYANOVE 4 B NEARBY NOVOMIRGOROD IN 2012.

This article focuses on the publication of the materials from the new researches of Gravettian site Troyanove 4B (2012 year) that is located in the Novomyrhorod district, region of Kirovohrad. Flint complex of the site is analyzed and is compared with the closest complexes of the river Velyka Vys` basin.

Keywords: Upper Paleolithic. Ace age. Site. Flint implement. Gravette.

Матеріал надійшов 29.03.2013 р.

УДК 903.21–048.57 “632”

Кухарчук Ю. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗУБЧАСТИХ І ВИЇМЧАСТИХ ЗНАРЯДЬ (у контексті дослідження палеолітичної стоянки Андріївка 4)

У статті розглядаються засадничі принципи техніко-типологічного аналізу крем'яних комплексів, які належать до кола зубчастих індустрій.

Ключові слова: зубчасті знаряддя, скобелі, палеоліт, класифікація.

Стимулом для написання цієї статті стало розпочате у 2012 році дослідження стоянки Андріївка 4 в районі м. Новомиргород на Кіровоградщині. З верхнього (1-го) шару цієї двошарової палеолітичної пам'ятки, відкритої ще в 80-х роках минулого століття місцевим краєзнавцем П. І. Озеровим, розкопками отримано кількатисячний крем'яний комплекс, в інструментарії якого виразно превалюють зубчасті й виїмчасті вироби. Непроста щодо інтерпретації колекція знарядь дала підстави розставити деякі акценти у питанні аналізу й класифікації зубчастих та виїмчастих виробів.

З приводу зубчастих знарядь у літературі висловлювались різні думки. Припускалося, що зубчастий контур робочого краю міг утворитися внаслідок використання відщепу для обробки якогось твердого матеріалу [1, с. 110]. Дехто взагалі відкидав штучний ха-

рактер утворення зубців, вважаючи, що це було результатом банального «топтання» мешканців стоянки по розкиданих на її території відщепках (виник навіть спеціальний термін — «топталище»). Втім, ці ідеї не були підтримані, загальноприйнятою сьогодні є концепція, яка з самого початку мала найбільше прихильників, — про навмисне, спеціальне створення зубчастого робочого краю.

Та все ж, попри визнання того, що зубчасті знаряддя займають поважне місце в інструментарії середнього палеоліту, деякі дослідники і досі не завжди приділяють їм таку саму увагу, як, приміром, гостроконечникам чи скреблам. Не варто вважати це наслідком критичного ставлення до висновку про штучний характер утворення зубчастого робочого краю. Головною причиною такого стану речей є, на нашу думку, те, що зубчасті знаряддя не надто охочекладають-

ся в «прокрустове ложе» формальних класифікацій. Заготовкою для них міг бути відщеп чи навіть уламок будь-якої форми, і форма ця не змінювалася в процесі виготовлення знаряддя: головною метою вторинної обробки була організація робочої ділянки¹. Тому у питанні морфологічного ранжирування зубчасті вироби не надто успішно конкурували з біфасами, гостроконечниками та скреблами-ножами, які відзначаються вищим рівнем стандартизації і вторинною обробкою не тільки робочого елемента, але й акомодативних ділянок.

Розмірковуючи над можливостями систематизації зубчастих виробів, відомий археолог-первісник В. М. Даниленко зазначав, що класифікаційний аналіз палеолітичних знарядь може бути проведений у трьох основних напрямках: 1) формально-типологічного визначення; 2) встановлення основних технічних прийомів, які використовувалися при виготовленні знаряддя в цілому і робочого краю зокрема; 3) виявлення виробничо-функціональних можливостей цієї категорії знарядь [4, с. 77].

Функціональне призначення зубчастих знарядь суттєвих розбіжностей у дослідників не викликало. В. М. Даниленко вважав, що знаряддя з зубчастим робочим краєм, які рухалися під час використання у поздовжньому напрямі, виконували «ріжучо-розтинаючу» дію, і тому можуть бути названі ще «зубчастими ножами» [4, с. 77]. На тому, що зубчасті вироби використовувалися «для різання й пиляння», наголошували й представники пітерської палеолітичної школи [6, с. 65; 1, с. 110], а В. М. Гладилін навіть виніс слово «пилки» в назву категорії зубчастих знарядь — як синонім [2, с. 77].

Виходячи з зазначеного вище про неусталену морфологію зубчастих знарядь, доцільно погодитися з В. М. Даниленком, що систематизація зубчастих знарядь має проводитися передусім у визначених ним 2-му й 3-му напрямках — «за ознаками особливостей робочого краю і за передбачуваним виробничим ефектом» [4, с. 77]. Натомість до форми, морфології знарядь, вважаємо, слід підходити у цьому випадку як до другорядної, менш суттєвої ознаки класифікаційного порядку.

Менше розбіжностей спостерігається в оцінці тісно пов'язаних із зубчастими виїмчастих знарядь, або, як їх ще називають, «анкошів» (від французького «en coche» — «з виїмкою»). Інша поширена назва цих знарядь — скобелі — без-

посередньо вказує на їхню функцію: скобління. Прогнозоване використання скобелів у палеоліті — для обробки стрижнів. І обробка ця, як припускав В. М. Даниленко, стосувалася не так скобління поверхні стрижнів, як загострення їхніх кінців [4, с. 66]. Варто згадати ще деякі суттєві спостереження й узагальнення цього дослідника стосовно знарядь із виїмкою. «Виїмчасті знаряддя або скобелі являють собою достатньо давній різновид знарядь нижнього й середнього палеоліту, особливо характерний для останнього». Привертає він увагу й до такої «вельми суттєвої особливості більш пізніх скобелів», як те, що діаметр виїмок у них значно менший, ніж у давніх. І пропонує таке пояснення цьому факту: пізні скобелі використовувалися для обробки не тільки дерева, але й кістки [4, с. 68].

Дослідники давно звернули увагу і на те, що виїмчасті знаряддя, як правило, представлені значною кількістю передусім у середньопалеолітичних комплексах з високим індексом зубчастих знарядь. І це при тому, що їхні функції є радикально відмінними. Зубчасті знаряддя, як уже зазначалося, виконують ріжучо-розтинаючу дію, і рух їх при цьому є поздовжнім (як у ножів чи пилок); натомість скобелі під час використання рухаються упоперек. Поєднує виїмчасті знаряддя із зубчастими й те, що для них, як і для зубчастих, не підбиралася заготовка спеціальної форми: будь-який аморфний відщеп і навіть уламок був придатним для створення на ньому виїмки — морфологія цієї заготовки, як правило, не зазнавала в процесі виготовлення знаряддя суттєвих змін. Отже, як і зубчасті, скобелі не надто «вписувалися» в структуру формально-типологічних класифікацій².

Поєднання знарядь із різною функцією в одному й тому самому комплексі знаходить як технологічне, так і функціональне пояснення. Для створення зубців на робочій ділянці зубчастих знарядь часто застосовувався той самий прийом, що й для створення виїмки на скобелях — зубець формувався двома суміжними виїмками (*технологічний* аспект). Якщо знаряддя з виїмкою використовувалися головним чином для скобління й загострення стрижнів, то ефективним інструментом для поперечного перерізання-перепилювання цих стрижнів були знаряддя з зубчастим контуром робочого краю (поєднання в одному виробничому процесі двох знарядь

¹ Опосередковано це відзначив, зокрема, П. Й. Борисковський, який вбачав причину неувagi дослідників до зубчастих знарядь в їхніх «неправильних контурах» [1, с. 110].

² Певно саме це було однією з головних причин того, що у відомій класифікаційній схемі Ф. Борда, як відзначив І. І. Коробков, «лише побіжно, сумарно розглядалися зубчато-виїмчасті форми», у той час як «класичні мустьєрські форми» характеризувалися дуже детально [6, с. 56].

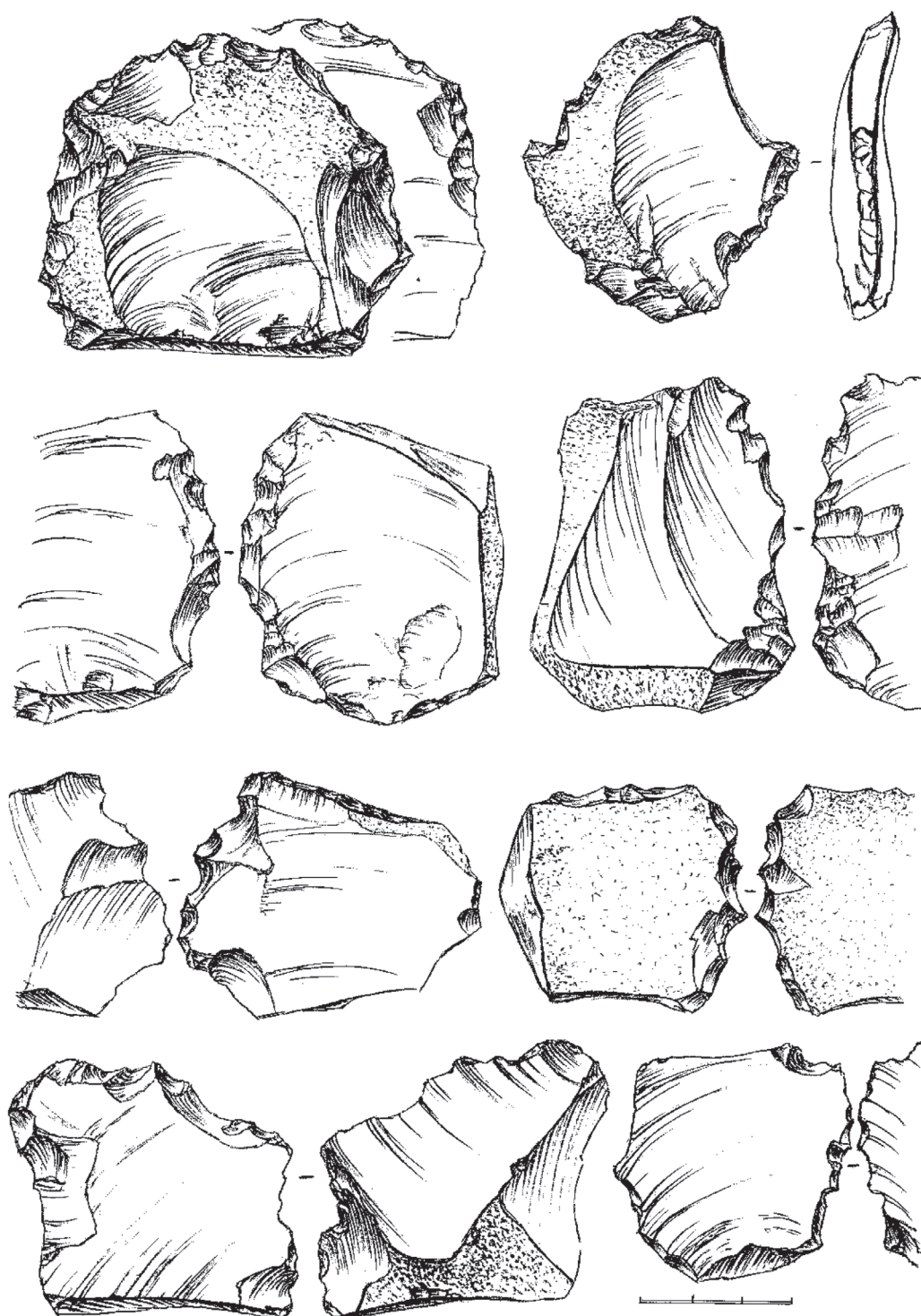

Рис. 1. Андріївка 4. Верхній (1-й) шар. Зубчасті знаряддя

різного *функціонального* призначення). Іноді на тому самому відщепі ми маємо і зубчастий робочий край, і окрему виїмку, що є опосередкованим підтвердженням вищезазначеного³.

³ Це іноді «заганяло у глухий кут» Ф. Борда, який відносив такі знаряддя з різними робочими елементами то до категорії «зубчасто-виїмчастих» інструментів, то до розмитої в техніко-

Симбіоз зубчастих і виїмчастих виробів та їх суттєве переважання над іншими категоріями знарядь у деяких комплексах середнього палеоліту дали підставу для виокремлення таких індустрій в окрему зубчасту фацію. Згідно

типологічному відношенні групи «divers» (пізні, всілякі) [6, с. 60].

з Ф. Бордом, який у 50-х роках минулого століття запропонував схему фаціального поділу середньопалеолітичних індустрій, комплексам зубчастої фації притаманні такі особливості: відсутність леваллуазької технології розщеплення, незначний індекс фасетованих площадок, нечисленність скребел, біфасів і ножів з обухом при значному переважанні в інструментарії зубчастих і виїмчастих знарядь [9]. А. Л. Монгайт, конкретизуючи це визначення у відомій узагальнюючій праці з археології Західної Європи, зазначив, що індекс пануючої форми «зубчастого мустьє» може сягати 85 %, натомість скребел — менше 15 %, і вони «погано оброблені», а ножі й рубила одиничні [7, с. 123]. Згідно з І. І. Коробковим, зубчасту обробку у «тейякських» комплексах має до 70 % знарядь [5, с.78], а робочий край наявних у цих індустріях нечисленних скребел оброблявся прямовисною ретушшою, а не притаманною типовому мустьє крупнофасетковою [6, с. 65]. В. М. Гладилін, підтримавши ідею фаціального поділу індустрій, додав до наведених визначень те, що до варіанту зубчастого мустьє слід відносити лише індустрію з «макролітичними» виробами (величиною понад 5 см) [3, с. 51]. Інші дослідники підкреслювали ще й

ту особливість індустрій зубчастого мустьє, що вони базуються на відщепових технологіях (тобто мають невисокий індекс пластин) [8].

Усі ці критерії, визначені для середньопалеолітичних індустрій зубчастої фації, виразно виявляють себе у верхньому (1-му) шарі Андріївки 4. З 200 знарядь, які мають макролітичні (понад 5 см) розміри, — 147 зубчастих (рис. 1) і 30 скребелів. Робочий край одиничних скребел оброблений крутою прямовисною ретушшою. До цього слід додати, що в первинній обробці кременю цілковито відсутня леваллуазька технологія, а також відмітити відщеповий характер індустрії і архаїчний вигляд нечисленних пластин.

Такий високий індекс зубчастих знарядь на території України зафіксовано вперше. І хоча площа розкопаної ділянки верхнього (1-го) шару стоянки Андріївка 4 ще не надто значна (42 кв. м), уже на цьому етапі досліджень можна говорити про те, що відкрито яскраву й самобутню пам'ятку зубчастої фації мустьє. А зіставляючи отримані техніко-типологічні показники крем'яного комплексу з даними геології, можна попередньо датувати її межами середнього й верхнього палеоліту.

Список літератури

1. Борисковский П. И. Древнейшее прошлое человечества / П. И. Борисковский. — Л.: Наука, 1979. — 239 с.
2. Гладилін В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы / В. Н. Гладилін. — К.: Наукова думка, 1976. — 230 с.
3. Гладилін В. Н. Ранний палеолит / В. Н. Гладилін // Археология Украинской ССР / под ред. И. И. Артеменко : в 3 т. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 12–54.
4. Даниленко В. Н. Позднепалеолитическое стойбище в ур. Круглик. Отчет о раскопках 1946 г. / В. Н. Даниленко // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Ф./е. № 1946/6а. — 125 с.
5. Коробков И. И. К проблеме изучения нижнепалеолитических поселений открытого типа / И. И. Коробков // МИА. — Вып. VI. — № 173. — Л.: Наука, 1971. — С. 61–99.
6. Коробков И. И. К вопросу о типологии тейякско-зубчатых индустрий / И. И. Коробков, М. М. Мансуров // Материалы и исследования по археологии СССР. — Вып. VII. — № 185. — Л.: Наука, 1972. — С. 55–67.
7. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Каменный век / А. Л. Монгайт. — М.: Наука, 1973. — 356 с.
8. Оманджулов Т. Мустьерские памятники Ташкентского оазиса / Т. Оманджулов : автореф. дис... канд. ист. наук. — Л., 1984. — 18 с.
9. Bordes F. Typologie du paleolithique ancien et moyen / F. Bordes. — Т. 1. — Bordeaux : Institut de Prehistoire de l'Universite de Bordeaux, 1961. — 95 p.

Yu. V. Kukharchuk

ON THE QUESTION OF CRITERIA OF CLASSIFICATION OF DENTICULATE AND NOTCHED TOOLS (in the context of studies of Paleolithic site of Andriivka 4)

Proposed paper deals with the principles of technical and typological analysis of lithic assemblages containing frequent notched and denticulate tools. The historiography of the problem of distinguishing of the so called Denticulate facie is briefly analyzed, and the main peculiarities and features of the assemblages belonging to the Denticulate facie are characterized.

Keywords: denticulate tools, scrapers, Palaeolith, classification.

Матеріал надійшов 02.04.2013 р.